

De Hertgang: oud cultuurland tussen Baarschot en Dun

door Jan van Helvoirt

In deze bijdrage gaat het niet over een vakantieoord dat in 1932 geopend werd aan de Dunsedijk in Esbeek. Slechts een seizoen wist dit vakantieoorkomen, zijnde een jeugdherberg, onderdak te bieden aan kampeerders. Zeker niet betreft het zijn opvolger de Hertgang aan de Beekse Markt. Van 1933 tot 1950 fungeerde het huidige Open Huis als huisvesting voor de vakantie vierende jeugd.

Met een Hertgang (Haardgang) wordt meestal aangeduid: buurtschap of kleine dorps-gemeenschap. Zo werd in het verpondingsboek van 1681 *den hertganck Diessen* genoemd, waarna Baarschot en Haghorst als *gehuchte* aan bod kwamen. En Catharina Hendrik Sweens woonde in 1730 *inden heertganck off hoeck van Diessen*.

Anderen menen nog steeds in verband hiermee niet ‘haard’ maar ‘herder’ te moeten zien: *van ouds had men in de onderscheiden herdgangen eenen daartoe aangestelden herder, die het vee der ingezetenen naar een van de gemeene weiden bragt en haalde, en toezicht daarover had*.

In dit artikel zullen we de Hertgang als afgebakend territorium tussen Diessen en Esbeek eens historisch-geografisch vanuit de archieven onder de loep nemen en aangeven dat bovengenoemde betekenissen hier niet juist zijn. Maar laten we eerst een bloemlezing geven van wat er zoal over dat ‘in nevelen gehulde gebied’ geschreven en gezegd is.

Fantasie kent geen grenzen

De bekende Beekse schoolmeester Hendrik Broeders schreef in 1838 in een klein handzaam boekje voor de schooljeugd zijn, inmiddels vaak aangehaalde, goedbedoelde lessen op: *Haardgang of Herdengang betekent zoo veel als buurtschap of gehucht. Het is thans eene onbewoonde plaats oostwaarts van Dun; vroeger stond hier een oud slot of kasteel, waarvan de grachten nog te zien zijn*. Hij voegde er zelfs aan toe dat het een klooster van de Tempelridders geweest zou kunnen zijn. Of nog erger: een jachthuis van de hertogen van Brabant. Doch het toppunt was de veronderstelling dat hier *het aanvangspunt der bebouwing van Hilvarenbeek was, en men zelfs het voornemen had hier den toren te plaatsen*.

Leonardus Jurgens, de eerste Esbeekse pastoor, noemde in 1889 in zijn Memoriale Parochiae het *een thans onbewoond gebied* en maakte er verder geen woorden aan vuil. Begrijpelijk: hier was sinds vele decennia geen enkel zieltje maar te winnen!

De eerste houtvester van De Utrecht, Dhr. Sissingh, wist kort na 1900 nog te melden dat de vermeende Tempelieren hier hun jachtpartijen hielden, gezeten op paarden met gouden hoeven. En jagen kon men er tot in de vorige eeuw volop, getuige Sissingh: “Verschillende soorten eenden en snippen en voorts otter, das, ree, haas, gans, fazant, korhoen, duiven, ze zijn hier te vinden, en wanneer op een mooien najaarsdag het bosch schittert in zijn gouden dos, de frissche, prikkelende lucht ruimer doet ademen, dan is het een genot hier rond te dolen”. Sisingh vergat in zijn euforie zelfs de raaf, die in 1917 in De Hertgang toch nog werd waargenomen!

De bekende Esbeekse landbouwonderwijzer Lauwers deed dat ook graag en wist al iets genuanceerder door de Hertgang te lopen, door met beide benen op de grond te blijven. Hoewel hij bij de resterende grachten van de *Hertganghoeve* nog fundamenten van een Frankisch gebouw meende los te kunnen peuten, zag hij al scherp de contouren van de wallen van de aloude akkers en beemden. Ook wist hij te melden dat de laatste boerderij, er stond er overigens maar één, in 1828 werd afgebroken.

Helaas dacht hij bij het horen van de naam steeds meer aan ‘herten’ en maakten spookachtige verhalen over ‘een schat van een vrouw’ rare bokkesprongen door zijn hoofd. Gelukkig wist

hij drie namen op een rijtje te krijgen: Coevoirt, Dun, Hertgang. Laat ik nu als Esbeekse schoolmeester, geboren en getogen te Diessen, er meteen twee aan toevoegen, zodat we vijf kleine wooneenheden aan de oevers van de Reusel stroomafwaarts van west naar oost hebben: Moleneind en Gijsleind met de voormalig wispelturig kronkelende onstuimige Aa als levensader.

Journalist hemelt de Hertgang en Bockenrijder op

In de jaren '60 van de vorige eeuw verschenen bij regelmaat prachtige verhalen en beschrijvingen van landgoederen en natuurgebieden in onze regio. Zo ook wist Pierre van Beek in 1969 voor Het Nieuwblad van het Zuiden een smakelijk artikel te maken met als titel: "Natuur viert haar orgie in Hertgang".

Hij bezag ons gebied als volgt: *de Hertgang dankt zijn specifiek karakter aan het feit, dat het een oud beekbos is, dat zich aan weerskanten van de naar het noordoosten stromende Reusel uitstrekt, zonder dat de beek hier echt een dal vormt.* Bovendien meende hij dat het gebied rond 1900 ontsnapt was aan het werk van de ploegende ossen en de latere stoomploegen, zodat de Hertgang aan beide oevers van de Reusel onberoerd voort kon meanderen.

Helaas: juist deze stroken naast de Reusel kenden een ontginning vanuit de 14^e eeuw of nog eerder. Er werden akkers en beemden aangelegd, zorgvuldig omzoomd met mooie aarden wallen. Men bouwde en herbouwde er vele boerderijtjes, waarvan er enkele nog overeind zijn gebleven. Men was zuinig op deze enclave in de woeste omringende heide die pas veel later rond 1900 ontgonnen zou worden. Zo kon op dat tijdstip cultuurland vervallen tot 'natuur', terwijl de omringende heide ontgonnen werd.

Het smalle oevergedeelte tussen de Bockenrijder en de boerderij van Dries Broeders op de Heikant krijgt altijd het stempel 'eeuwenoud natuurgebied' opgedrukt. Niets is minder waar! Begrijpelijk dat de oevers langs de Aa, zo heette de Reusel vroeger, die 's winters altijd overstromden al eeuwenlang beboerd werden. Aan de westkant werd de Hertgang begrensd door een tweetal boerderijtjes vóór de Bockenrijder. Die gingen rond 1900 in vlammen op en bij de voormalige Dunse herberg werd eind jaren '30 een klein cafeetje ingericht door Janus de Bruin en Dhr. Wormgoor, rentmeester van landgoed De Utrecht.

De bende van de Bokkenrijders hebben niets te maken met deze uitspanning. Ook de moord op de oude Jan van de Sande op 12 januari 1758 heeft niet geleid tot die 'sinistere' naam. De naam Bockenrijder berust op een taalgrapje! Uitgaande van een verkeerde interpretatie, men wist toen nog niet wat de naam Hertgang historisch gezien betekende, kwam men tot de tegenstelling: hert---bok en gang (gaan)---rijden.

Hertgang als toponiem

Toponiemen of veldnamen worden al eeuwenlang gegeven aan akkers, weilanden, beemden, wateren, wegen en dorpen. Sommige zijn erg oud en wordt de grondbetekenis ervan vaak niet meer begrepen. In de verpondingsboeken van Baarschot uit de 17^e eeuw treffen we een schat van namen aan. Veelal komen dezelfde namen of elementen daarvan in andere woonplaatsen terug. Zo kennen we ten oosten van de Hertgang de Elsschotten, die we ook op Haghorst aantreffen. De toevoeging 'lange' en 'korte', met resp. betrekking tot Baarschot en Haghorst, gaf verduidelijking. Zo hoorde in 1750 bij de erfdeling van Couwenberg van de Baarschotse brouwerij *de Lange Elsschot*. Tien jaar eerder werd een perceel groes en heide *met de wouwer daerin leggende ter plaetse d'Elsschotten* verkocht. Een enkele keer werd het in Baarschot overigens *den Enschothoek* genoemd, toen de kinderen Appels in 1780 er een weiland verkochten.

De naam *Mierbeek* (een modderig droogvallend stroompje) treffen we op de Heikant aan, maar ook in Esbeek. In 1797 kocht Anna Damen uit Baarschot een perceel heide genaamd het *Mierbosch*. Het Baarschotse toponiem Spring en Spordonk spreekt natuurlijk voor zich als

we richting Oirschot kijken. In 1682 vindt er in Baarschot houtverkoop plaats in *Spoordonck*. Jacobus Noyens kocht weide *de Sporinghe*. En in 1684 verpachtten de kinderen Otten het *Hooghe Huys* met gronden in de *Spooring*. Daar hoorde ook nog o.a. het *mos en eeckelvelt* bij. De elementen 'most en eek', drassige zompige bodems, komen we ook in Esbeek tegen. Tot slot vinden we *Barschot* ook terug in Bladel!

De naam Hertgang luidde oorspronkelijk: 'eertganck'. In 1404 werd een leen van de heren van Hilvarenbeek en onderleen van de Bisschop van Luik: *opten Eertganck*. Uit 1428 nog een oude naam voor de Hertgang: *Gheen Eertganck* of *Ghenen Hertganck*. We moeten dan denken aan de Eertganck van Gheen, een mansnaam die in de Middeleeuwen veel voorkwam en Gerrit of Gerard betekende.

We moeten de naam splitsen in twee delen. Het laatste element 'ganck' is een hydroniem, een waternaam. Het betekent gewoon, net als de uitgang -ing: stromend water. Het eerste element 'eert' of 'eerde' betekent: smalle streep gronden gelegen naast vloeiend water. In feite is er sprake geweest van een metoniem, d.w.z. het verschijnsel dat een waternaam (hydroniem) overgaat op de ernaast gelegen goederen. En dat laatste betreft de lang verdwenen boerderij met zijn veranderde cultuurgronden: tussen Dun en Baarschot.

Gezamenlijke gemeynt van Baarschot en Esbeek

Eeuwenlang waren de boeren uit Baarschot en Esbeek afhankelijk van de omringende woeste gronden, gemeynt genaamd, voor hun gesloten bedrijfsvoering. Die gemeynt werd voor Beek en Esbeek als een der laatsten in onze regio op 24 september 1331 op papier gezet met de bijbehorende grenzen. Als grenspalen werden gebruikt: rivieren, voordes, zandpaden, zandhopen, watermolens, gegraven greppels of opgeworpen wallen. Op markante punten gebruikte men grote stenen: grijze, witte of blauwe keien.

In Diessen is geen uitgiftebrief van de gemeynten bekend, een der uitzonderingen in de streek! De oude laatbank in Diessen, onder invloed van de Norbertijnen, had de zaakjes m.b.t. het gebruik van de woeste gronden al best goed geregeld. Onder invloed van de hertog werden de oude laatbanken omgezet in een schepenbank. In Beek gebeurde dat omstreeks 1332, waardoor de oude Beekse gemeynt (Beke en Esbeke) even later werd uitgebreid met de gronden van Diessen en Baarschot en nog later Westelbeers. In 1340 zien we twee Esbeekse posten in het cijnsboek: *vicini de Esbeke* en *vicini de Esbeke Baschot en Dienessem*. Het laatste gebied had te maken met de nieuwe indeling.

Het Baarschotse gedeelte uit die gezamenlijke gemeynt was *de gemeynt in 't Gijzeleind*. Later op 1 februari 1796 werd nog duidelijk de plaats weergegeven: *wij keeren ons zelven tot u vermits wij zoo langentijd met misnoege hebben gezien het misbruik van den Dorpsaard in onze gemeente!* Men mocht beesten laten weiden in de *Veevoort en de Schrans en de gemeente in het Geyseleind*. Dit gold ook voor het *Kalverveld* binnen de palen aan de noorden kant. Het gebied buiten de palen was bestemd om turf te steken. Bovendien kwamen in aanmerking om beesten te laten grazen: *de Liesvennen, het Lange en Zwartven, Krampven, Witven, Kuldervennekens, het Rouwblek en de vennekens in het Roeijleem*.

Richting Esbeek mochten ook het *Beerensven, Braakven, Polderikx Ven en Trooste Ven, Keelderixven en Abeemdeven* beweid worden. Het heike tussen Baarschot Esbeek en de Westerwijk, waarin alle bovengenoemde vennen lagen, was *rontsom buiten de palen bedoeld voor het meyen der heyvlaggen*. Binnen de palen mocht men turf steken. Dat gold ook voor de heide tussen Baarschot en *den Langen Gracht van de palen van de Larestraat tot aan de Katschitten*. De Hertgang werd uiteraard niet genoemd. Die hoorde ook niet tot de gemeynt, maar de vele percelen waren eigendom van talloze boeren.

De ‘vicini’ van Baarschot

De vicini waren de ‘naburen’ ofwel de boeren die gerechtigd waren in het gebruik van de woeste gronden. De regeerders mochten die gronden niet zomaar verkopen. In een reglement van 27 oktober 1661 werd o.a. bepaald: *mochten eenige vroenten ofte gemeenten wierden vercocht dan sulcx nyet gedaan sal worden sonder goetvinden van de voorsschreven gehuchten*. Nadat af en toe heiveldjes uit die gemeynt aan boeren verkocht werden kreeg de gemeente in de Franse tijd (vanaf 1795) de gronden plotseling in de schoot geworpen. Het zou nog 100 jaar duren voordat heide op grote schaal verkocht werd. Zo kocht Paulus Andriessie uit Baarschot in 1769 4 loopse houtbos *aenden Hertgang*.

Veeleer werden steeds heidevelden voor de periode van twee jaar verpacht, enwel op de volgende voorwaarden:

1. de pachters mogen de turf niet dikker steken dan $\frac{3}{4}$ voet;
2. de hei mag niet dikker gemaaid worden dan *schaliedick omdat de wortel niet te seer sal worden gequetst*;
3. de kuilen die de perceelsgrenzen aangeven moeten onberoerd blijven.

De terreinen waren o.a. *de hei buiten de stroom, de heye tegens Esbeecq en de Beerse heye in Baeschot*. Wie waren nu de Baarschotse boeren rond 1800 die rondom de Hertgang woonden? Op de Heikant (nu no. 16) woonde familie Noyens. Op 7 augustus 1807 kocht Jan Schilders tijdens een openbare verkoping: *de helft van de kamer, kelder en zolder van onder tot boven de nok van het dak aan de oostzijde van de huizinge met aanstede*. De totale prijs was f 109,-.

In 1776 deelden de kinderen Van Dommelen de erfenis bestaande uit drie boerderijen. Wouter kreeg de boerderij waar nu Vennix woont. Jan van Dommelen erfde de boerderij aan het *Gijseleind*. Adriaan tenslotte verwierf een boerderij in Diessen aan het *Sprekeleind*.

In de huidige straat ‘De Hertgang’ staan twee boerderijen die er rond 1800 ook stonden. Allereerst de oude witte boerderij waarin Willem van Hees boerde. Vlak daarvoor stond overigens nog een boerderijtje van Jan van Dommelen. In de boerderij van Broeders woonde Adriaan Vingerhoets.

Op het Gijseleind woonden nog drie leden van de familie Vingerhoets. Gijsbert boerde op de boerderij over de brug links. Recht daar tegenover woonde Johannes Vingerhoets. Een oude huisplaats die in 1762 door familie Moonen publiek verkocht werd: *een stede, bestaende in huisinghe, schuur, schop, hof en aangelag aan het Gijssel Endt*. Net voorbij dit monument had Wilbort Vingerhoets zijn gedoentje.

Tot slot hadden we natuurlijk nog de boerderij met de achterste watermolen van Cornelis van Gijssel en zijn buurman Peter van Dommelen, aan het begin van de *Molenstraat*, het zandpad naar de Hertgang.

Grens tussen Diessen en Beek

De grens tussen de twee oude gemeynten van Diessen en Beek liep door de oostkant van onze Hertgang. Pas veel later is dat ook de gemeentengrens geworden. Het Diessens archief laat ons een procesverbaal achter, waarin de burgemeesters van Diessen en Hilvarenbeek de grensscheiding tussen de beide gemeenten bekijken en definitief geregeld willen hebben.

Begonnen op de Biest liep men naar het zuiden langs de stroom en passeerde men o.a. de volgende percelen: Advocaatsvelden, Gasthuisbosch, Broekveld, Zwartpoeltje, Bosbeemd, Grootbroek, Handelaren, Broekveld, Stevoirt, Steenovens en Vossenvosch. Dan ging het langs de Laren *recht door de heide op de doorrijweg door de Stroom op de Hertgang en zo vervolgens lijnrecht door de heide tot een kei genaamd ‘aan de Leemputten’*. Met dit laatste wordt de blauwe vijfkei bij de *Hasenkolk* bedoeld, die er nog steeds ligt.

Het traject bij de brug in de Hertgang dat de burgemeesters beliepen en dat nu de Lange Baan wordt genoemd, heette vroeger de *Molenstraat*. De boeren van de Hertgang en Dun gingen ook hierdoor naar de Baarschotse achterste watermolen. Bij de erfscheiding van familie

Moonen van de watermolen in 1727 hoorde ook *de helft in een half heiveld onder Baesschot in de Molenstraat in de Hertgang*. In 1656 hoorde bij de Hertganghoeve *den acker lancxt de Meulenstraet*. De nu nog bestaande Hertgangsbrug werd een belangrijke schakel in de verbinding tussen Baarschot en landgoed De Utrecht.

Bruggen en slingerpaadjes

Bovengenoemde brug werd ook wel de ‘bogenbrug’ genoemd omdat hij rustte op drie fraai gemetselde bogen. In de laatste wereldoorlog werd de brug opgeblazen. Staande op die hoge brug kijk je uit op een groot vierkant weiland, *de Deppo* genaamd. In de jaren '60 stortte juist in de hoek een straaljager neer en boorde zich compleet in de grond. Vroeger heette dat grote perceel het *Baarschots Dun* of het *Duns Dun*. Niet ver daar vandaan hielden zich overigens tijdens die oorlog enkele onderduikers schuil die in de grond een schuilhut gemaakt hadden en bevoorradt werden door Mien Broeders die op de Heikant woonde en in Esbeek bij Wormgoor werkte.

Richting Baarschot vonden we vroeger nog een mooie brug. Het was de Hangbrug die verdween toen een nieuwe stroom aan de oostkant van de Reusel werd gegraven. Reeds genoemde journalist Van Beek liep er eind jaren '60 nog over: *het nog geen meter brede, houten bruggetje is opgehangen in gedraaide ijzerdraden en wiebelt zacht heen en weer als ge er over loopt naar de hoger gelegen bossen, vanwaar een landweggetje u naar Diessen voert*.

Gaan we terug stroomopwaarts richting Bockenrijder dan komen we al vrij vlug bij een verharde weg. Het is de Prins Hendriklaan die pardoes de Hertgang doorsnijdt. Het bruggetje noemt men de Poelebrug. Inderdaad liggen vlak daarbij enkele poelen, die allen 's winters water hebben.

Volgen we de nu sterk meanderende rivier dan komen we bij de Akkerbrug. In feite kunnen alleen wandelaars hier passeren: hij steekt zowat een halve meter boven het maaiveld uit. Aan weerszijden van de brug lagen weleer de oude akkers van boer Van Dijk die juist ten oosten van ‘Den Bok’ woonde, waar enkele jaren geleden de put nog overeind stond. Staande op dat smalle hoge bruggetje zien we richting Esbeek nog een gedeelte van de oude weg van Hooge Mierde via Dun en De Lange Gracht naar Diessen lopen.

De laatste brug, maar dan zijn we al even uit de Hertgang, is de Dunse Brug op de Dunsedijk. Het allerlaatste bruggetje was de Coevoirtbrug. De lijn tussen de reeds genoemde vijfkei en dit bruggetje vormde in feite de oude gemeentegrens met De Mierden, bijna 700 jaar geleden op papier gezet! Fragmenten van opgeworpen wallen liggen er nu nog!

Ook is de Hertgang bekend om zijn kleine bruggetjes die over de afwateringsslootjes gelegd zijn. Jeugdige schaatsers die vanuit Diessen en Baarschot zo snel mogelijk de Flaes wilden bereiken konden niet om de befaamde bruggetjes heen die met zorg in de slingerpaadjes gelegd waren. De laatste tijd is het hier en daar niet meer dan een boomstam of een enkele betonbalk, maar dat kan de geroutineerde mountainbiker niet deren: een uitgesproken ‘draaien- en keerterrein’ dat gedeeld moet worden met talloze wandelaars!

Voor de echte natuurliefhebber is dit gebied een ware oase geworden. C. Sipkes maakte in de jaren '60 een inventaris van de planten die hij vond: gagel, dopheide, hazelaar, kardinaalsmuts, wijfjesvaren, bosanemoon, valeriaan, koninginnekruid, helmkruid, kamperfoelie, zwarte bes, blauwe bosbes, framboos, bramen, valse salie, adelaarsvaren en moeras-spirea. Ook de mens heeft soorten aangebracht, zoals rodondendron, Amerikaanse vogelkers, krenteboompje. De manshoge veelknoop werd blijkbaar bij de bruggen geplant om de oevers vast te houden. Maar er werd veel meer aangeplant, zoals we straks zullen zien.

Hoeve ‘opten Hertganck’

Nu we het gebied tussen ‘den Bok’ en ‘den Heikant’ op zijn ware proporties hebben teruggebracht, rest ons nog de geschiedenis van de voor velen onbekende Hertganghoeve te ontsluiëren.

Dun en de Hertgang hadden al vroeg een relatie. In 1340 is er sprake van *bonis de Globo* (het goed van der Cloeten!). Volgens een akte van 13 maart 1431 verkocht Goyart zoon wijlen Jan Godevart Delyen aan Wytman Goyart Delyen zijn deel in de hoeve *te Dunne opten Eertganc* naast *die guede vanden Cloet*, de gemeynt en het goed van Henrick van Dunne.

Op 27 mei 1435 is er sprake van het leengoed ‘t *Dunne*. In 1484 vinden we *een rescriptie vanden leenen die men houdende is te leen van mijnen jonker van Merode inde herlicheyt Hilwarenbeeck*. Hiertoe behoorden toen een zevental gezinnen die leengeld betaalden. De zevende leenroerige was Goyart Janss van den Langryth en betaalde 9 rijns gulden. Het betrof een huizing, timmering, hei, wei *opten Hertganck*. Hij bewoonde in 1484 ook zelf de hoeve. Vanaf zijn dochter, die de hoeve erfde, nam zijn nageslacht de familienaam *Van den Hertganck* aan.

In een akte van 9 november 1593 deelden de kinderen van Peter Geraerts Aleyten van den Hertganck en Cathalijn Wouter Bartholomeus van den Nuwenhuysen het bezit van hun ouders. Bartholomeus werd kuiper en vishandelaar in Mechelen. Zijn broer Aert bleef tussen Baarschot en Dun aan de rand van de Molenstraat en de noordelijke oever van de Aa (Reusel) op de hoeve zitten. Behalve de hoeve erfden ze ook nog de weide *de Pauwels* aan de Aa, *de acker aen de Meulenstraet*, twee heivelden in de Elsschotten en enkele percelen in Diessen. Zij waren nog verplicht *te moeten lijden ende gedooghen den waterloop daer aen loopende*.

Latere bewoners van de Hertganghoeve

In 1650 boerde Willem Jacobs van Laerhoven op het kleine boerderijtje. Uit een lijst van afgebroken en verlaten huisplaatsen van 7 juli 1691 blijkt dat zijn vrouw samen met haar broer Peter Cornelis het niet konden rooien. Het waren zware tijden: door ziekten, plagen, misoogsten, plunderende soldaten, bevolkingsdruk en hoge belastingen bleven complete boerderijen en landerijen desolaat liggen. Zo werden in 1714 bij wed. Adriaen van Beurden door de collecteur van Baarschot Jan van Dun, alle meubele goederen bij executie te koop aangeboden: tafel, stand, riek, schotels, schuimspaan, bijl, bed, aardewerk, emmer, schaaft, tobbe, tang, kist, schop, stoel, gaffel, ashoop, hooi en de koe die 20 gulden opbracht.

Dochter Pieternel Jacobs van Laerhoven, gehuwd met Peter Gerrit Nodens had samen met Dirk Marten Bunnan de hoeve weer opgebouwd. Op 6 december 1712 verkocht zij haar helft aan de kinderen van Cornelis Peters op de Coevoirt. Vijf jaar later kochten de twee zonen Jan en Peter ook het tweede gedeelte, en wel op 18 mei 1717. In 1731 verkocht Peter houtwas, berken, eiken en *kerssebomen op den Heertganck*. De kopers moesten de bomen zelf kappen en ruimen en de *cuylen wederom slijchten*.

Deze laatste deed het bedrijf op 14 november 1741 van de hand: *huys, schuur, bakhuis met de hof en aenstede op den Hertganck, 20 loopse*. Koper was Adriaen Jacobus Adriaens. Zijn weduwe verkocht de erfenis op 8 november 1756 weer door aan Benaar Jasper van Eynthoven. Tijdens de zondagse openbare verkoping werd het goed omschreven als: *een schone hofstede met schuur, stal en hof op den gehuchte van Dun*.

Deze Jasper boerde zelf niet; hij was kastelein en schutter in Beek. Hij verpachtte steeds de boerderij. Zijn zoon Anthonie die het bedrijf erfde deed dat ook. Zo verhuurde hij op 10 juni 1779 de hoeve aan Michiel Frederix. Het is best wel mogelijk dat hij de laatste bewoner van de Hertganghoeve is geweest. Notaris Cornelis van Heusden beschreef het goed als volgt: *een steede bestaende in huysinge, stal, schuur genaemt den Hertgang gestaen en gelegen alhier onder den geheugte van Esbeeck*.

De huur van het huis, hof en groes ging in op 1 maart en de *teullanden met de oigst aende stoppelen*. De huurprijs was per jaar 5 gulden en *vier vat goede leverbare rogh, het cooren werck op Ligtemis te leveren*. Ook moest de huurder voldoende goed dekstro voor het dak leveren en de dakdekker kost en inwoning geven. De verhuurder leverde de latten en nagels. Maar de dekbanden en 'leiroeden' mochten op het bedrijf zelf gehaald worden. Vervolgens had de huurder nog enkele verplichtingen stipt na te komen:

-hij sal d'houtwassen op geenderley weysen beschadigen;

-hij sal de huisinge behoorlijck moeten onderhouden, in wanden, weegten en voogel rossen;

-hij sal al het teulland wel en loffelijck moeten labeuren en misten het laetste en eerste jaer;

-bij het afschijden van dien moet hij laete leggen twee derde van het teulland met rogge;

-hij sal niet mogen vervoeren eenige mist off vetticheyt, als alleen drie karren rouw mist!

Tot de hoeve behoorden toen de volgende percelen, waarvan de meeste omwald zijn en nu nog ter plaatse zijn aan te wijzen:

-Acker aende Moolenstraet; -Groes den Hertgang; -Hans de Smit Heyvelt; -Kort Ackerken; -Keidries; -Wouwerdries.

Aanslag in de Hertgang

Enige jaren voordat Jasper van Eynthoven de hoeve kocht was hij daar al betrokken geraakt bij schermutselingen. Op 24 december 1739 bezocht hij de herberg van Adriaen Schoormans op Dun. Twee eeuwen later, in 1938, zou pal tegenover die Dunse herberg de huidige Bockenreijder ingericht worden.

Op die winterse namiddag maakte hij omstreeks drie uur aanstalten om naar de Hertgang te gaan. Net als zijn vader was hij schutter, een soort veldpolitie die o.a. loslopend vee moest opsporen en insluiten in de schutskooi. En uiteraard kende dergelijk beroep zijn vijanden! Nauwelijks was hij op weg of hij werd vanuit een hinderlaag door een snaphaan beschoten. Van achter de heg had zijn belager op hem gevuurd en hem *soodanigh in syn hooft en aengesigt getroffen datter seer veele hagelkoorn in waren*. Hij werd terstond de herberg weer in gedragen en op een stoel vastgehouden, omdat hij *buyten sich selfs geraekte*.

De hagel zat in zijn voorhoofd en in zijn hals en zijn wangen waren doorzeefd. Alle aanwezigen waren dezelfde mening toegedaan: *den voorn. Jasper soude van die schoot aenstonds den geest gaen geven*. Doch de nog steeds hevig bloedende 'schutter' kwam weer tot zich zelf en werd met een kar naar huis gebracht.

Maar Jasper was een taaie. Als kind zijnde was hem reeds eerder bijna de adem definitief afgesneden en lag hij zwaar ziek in bed. Hij had constant hevige pijnen onder de korte ribben: *synde in perikel om te sterven*. Een dag eerder had een klasgenoot, toen ze uit school kwamen, hem spelenderwijs bij zijn schouders gepakt. Hij gooide hem toen voorzichtig voorover zodat hij *pijnlijk op de cant van een schooldoos* was gevallen. Thuis gebracht wist hij echter weer langzaam op adem te komen.

Enkele jaren later werd hij door de Beekse nachtroeper op het matje geroepen toen hij midden in de nacht bij de herberg van Pellen bij het kerkhof met enkele anderen *hevig met klippels naar* een late voerman met paard en kar had gegooid.

Op de 1 mei viering van 1713 kreeg Jasper zwaar gewond de chirurgijn op bezoek. Lambert Moonen had hem in een groot gezelschap in de herberg plotseling aangevallen en *op syn lichaam, buyck en tronie gestampt en gestooten*.

Een jaar later was het weer raak. Jasper wilde zijn broer Francis die ruzie had helpen en schoot Adriaan Coppens *van achter in de lenden* en Hendrik Maes in zijn rechter arm. Anneke Lemmens zei toen tegen Jasper: *Foey, cousyn, is dat voor de dienst die ick u gedaen hebbe?* Toen sloeg Jasper haar niet zo hard in het gezicht dat het bloed uit de mond liep! De gebroeders Van Eynthoven dropen af nadat ze met veel kabaal nog wel alle ruiten hadden ingesmeten. Enkele jaren later werd Francis ervan beschuldigd dat hij het vee expres de

velden in joeg, zodat zijn broer Jasper, die schutter was, ze weer kon opsluiten. Antonis de Mesmaecker werd daarop in de herberg van vader Van Eynthoven in de Gelderstraat met een ketelhout danig op zijn hoofd geslagen. De chirurchijn meende geen incisie hoeven te doen, daar er uiterlijk *geen inbreuck of bersten aen 't hoofd* te zien waren. In 1756 wist onze Jasper de Hertganghoeve te kopen.

Familie Huysmans dient zich aan

Zoon Anthonie van Eynthoven was getrouwd met Willemijn van de Schoot. Hun kinderen waren Johannes, Martinus en Johannes. Op 27 augustus 1808 verkochten de kinderen de boerderij voor f 296,- aan Martinus Huysmans, de eerste burgemeester van Hilvarenbeek sinds de Franse tijd. Jaren later begon zijn zoon, de koopgrage notaris Emiele Huysmans, de percelen heide en bouwgronden in de Hertgang op te planten. De dennenbossen werden tussen 1884 en 1892 aangeplant. Veel bossen werden aangelegd op de 'beschoten heide'. Onder beschieten of overschieten verstaat men het overzanden van de heide met grond uit de greppels. Na het beschieten werden kluitdennen in de heide geplant. Ook de zeer oude akkers werden beplant met grove den, b.v. het Akkerbos.

'Mieltje' Huysmans was een verwoed jager. Op Tulder had hij een jachthuisje, dat er nog steeds staat, en juist ten noordwesten van de oude Hertganghoeve bouwde hij eveneens een dergelijk exemplaar. Begin jaren '60 werd het helaas afgebroken. De resterende gronden in de gemeente Diessen kocht Huysmans in 1911. Het Baarschots gedeelte van de Hertgang richting 'de Vloet' werd dus veel later uit de landbouw genomen.

Vanaf 1899 begon De Utrecht vat te krijgen op onze heidegronden. Meer dan 120 koopakten zouden bij de notaris passeren voordat de definitieve grenzen van het landgoed gestalte zou krijgen. Op 9 februari 1911 zag men de kans schoon door het complete inmiddels bosgebied van E.M.J.W.E. Huysmans op te kopen. De grootte was ruim 325 ha. en bestond kasdastraal nog uit zowat 280 kaveltjes. De prijs bedroeg exact f 80.000,-.

Toch lagen er vanouds nog wat kaveltjes van boeren uit Baarschot, Diessen en Esbeek: hun voormalige heideveldjes. Op korte termijn werden ook zij 'uitgeruild'. Jan Bruurs uit Baarschot ruilde 0.27.20 ha. tegen 1.74.40 ha. en moest f 290 bijbetalen. Johannes Puyenbroek ruilde op top.

De kinderen Van Helvoirt uit Diessen ruilden op 26 augustus 1938 3.00.90 ha. in de Hertgang tegen 3.00.50 ha. daarbuiten en kregen f 450,- als toegift. De verkregen grond, juist ten zuidwesten van de Mierbeek, werd grasland en later in de jaren '60 mochten we steeds in de paasvakantie een groep vaarskalveren, ongeleerde pinken nog, aanvankelijk vast achter de platte wagen en later los en in gestrekte draf, in een vast ritueel via de Heikant naar hun bestemming brengen: ontginning in den Hertgang, Baarschot sekte B nrs. 621-624-625-1640. Een enkele keer ontsnapte er één aan onze aandacht richting slingerpaadjes via het weerbarstige kreupelhout haar vermeende vrijheid gedurfd tegemoet. Maar gelukkig duurde toen de paasvakantie nog twee weken en een mooiere geheimzinnige omgeving als de Hertgang was toen nog nauwelijks denkbaar. Helaas is met dit artikel nu definitief misschien te veel mist daaruit opgetrokken.